

Kitap Tanıtımı ve Değerlendirme

“Axısxa Türk Mədəniyyəti Və Ədəbiyyatı Tarixi” (Ahıska Türk Medeniyeti ve Edebiyatı Tarihi) Kitabının Tanıtımı

“History Of Ahıska Turkish Civilization and Literature” Book Review

Рецензия На Книгу “История Цивилизации И Литературы Турок-Ахыска”

Yasmin Terzioğlu¹

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.10234455>

Geliş Tarihi: 21.10.2023

Kabul Tarihi: 28.11.2023

Eser Adı: Calilov (2023). Axısxa Türk Mədəniyyəti və Ədəbiyyatı Tarixi. (1. Cilt). İstanbul: Lora Yayıncılık. 297 s.

Söz konusu eserin tanıtımına geçmeden evvel eserin odak noktasını oluşturan Ahıska Türkleri topluluğunun tarihine kısaca bakmakta fayda vardır. Ahıska Türkleri, Gürcistan Cumhuriyeti içerisinde yer alan ve Türkiye ile komşu olan Ahıska bölgesinde yüzyıllar boyu yaşamış ve 14 Kasım 1944 tarihinde anavatanları Ahıska'dan Orta Asya'nın çeşitli ülkelerine sürgün edilmiş bir halktır. Bu süreçte Ahıska Türklerinin, temel hak ve özgürlüklerinden mal mülk edinme, başka bölgelere serbest geçiş, eğitim hakkı gibi onları her açıdan kısıtlayan birçok hak ellerinden alınmıştır. Dolayısıyla Sovyet rejiminin uyguladığı katı kuralları yüzünden bu topluluk kendi medeniyetini, yazılı edebiyatını oluşturma sürecinde engellerle karşılaşmış, edebî eserlerini ana dillerinde icra etmekten mahrum bırakılmışlardır. Böylelikle Ahıska Türklerinin kültür ve edebiyat öğelerinden atasözleri, deyimler, maniler, şiirler sadece hafızalarında yaşamaya devam etmiştir. Sovyetler Birliğinin dağılmasından sonra Ahıska Türkleri arasındaki aydın kişiler, yazarlar ve şairler yaşadıkları zulmün acılarını ve bu zulme karşı verdikleri mücadelelerin akislerini, anavatanlarına olan özlemini, sevgisini hikâyelerle, destanlarla, efsanelerle, şiirlerle, manilerle dile getirmişlerdir.

Ahıska Türklerinin medeniyeti ve edebiyatı birçok bilimsel çalışmaya konu olmuş, bu sahada pek çok edebî eser ortaya konmuştur. Ancak S. Calilov, bu kadim ve zengin medeniyet ve edebiyatının tarihini bir bütün olarak sunma gayretinde bulunarak bu kapsamlı eseriyle okuyuculara Ahıska Türklerinin medeniyetini ve edebiyatını daha derinden öğrenme olanağı vermektedir. Eser, giriş ve beş bölümden oluşmaktadır.

Eserin *Giriş* bölümünde araştırmacıların, Ahıska Türklerinin kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde öğrenilmemiş olan medeniyetini ve tarihî geçmişi objektif bir bakış açısıyla ele almadıklarından bahsedilmektedir. Bu topluluğu anlatan araştırmacıların, tarihsel süreçte Kafkaslarda ve Anadolu'da Türklüğün varlığını inkâr ettikleri dile getirilmektedir. Ayrıca Azerbaycan âlimlerinden Q. Kazımov'un,

¹ Dr., Araştırmacı, yasminterzioglu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-3541-3564.

Q. Qeybullayev'in, F. Calilov'un, S. Rüstəmhanlı'nın vb. araştırmacıların tespitlerine dayanılarak Türk uygarlık beşiğinin Azərbaycan və Anadolu olduğu, Türklerin Anadolu'ya Ön Asya'dan göç ettikleri

ifade edilmektedir. Yazara göre bu etnik topluluğun medeniyeti, binlerce yıl yaşadıkları Gürcistan Cumhuriyeti sınırları içerisinde yer alan Cavaheti bölgesi ve tarihte Türkiye'nin kuzeybatısında kalmış olan Tao-Klarceti Çarlığını çevreleyen bölgeler aynı tarihsel süreç kapsamında incelenmeli ve öğrenilmelidir. Bunun yanı sıra yazar, Ahıska Türklerinin mesken tuttuğu Güneybatı Kafkasya ile Kuzey Anadolu topraklarının tarihi, bir bütün olarak incelendiği takdirde bu etnik topluluğun medeniyetinin, tarihî geçmişinin hakikatlerinin ortaya çıkabileceğini anlatmaktadır.

Eserin I. bölümü *En Kadim Zamanlardan Osmanlı'ya Kadar Olan Devir* olarak adlandırılmaktadır. Bu bölüm kapsamlı bir incelemeyi içermekte ve Ahıska Türklerinin tarihsel sürecini alt başlıklar halinde sunmaktadır. Bu başlıklar şu şekildedir: *En Kadim Devirlerde Ahıska, Kıpçaklar ve Buntürkler, Yer Adlarında Kalan İzler, Büyük İskender'in Kafkasya Seferi ve Ahıska Bölgesi, Tao-Klarceti Çarlığı, Erken Orta Çağ Kültürü, Mimari ve Mimarlık, Ahıska Türklerinin 'Gürcülüğü', Hristiyanlığa Kadar Olan İnançlar ve Hristiyanlığın Yayılması, Ahıska Türklerinde Gürcü Ad ve Soyadları, XI-XII Yüzyıllarda Ahıska, Şota Rustaveli, Samtshe-Saatabago Knyazlığı Yoksa Kıpçakların Atabeyliği mi?, Cakeliler-Atabeyler Sülalesi, Ahıska Türkleri ve İslam*. Ahıska Türklerinin medeniyetinin ve edebiyatının ayrıntılarıyla anlaşılması için tarihte Ahıska bölgesinde yaşamış olan etnik grupların köken bilgisinin ve dilsel özelliklerinin incelenmesi gerekmektedir. Tarihî devirlerde Ahıska bölgesinde oluşum gösteren etnik grupların kökeni, Ahıska Türkü'nün arkaik adı olan Mesh kelimesinin kökeni, Kıpçakların ve Buntürklerin Kür Çayı boylarında yaşam sürdürdükleri Ahıska'nın kadim tarihine ışık tutmaktadır. Bunun yanında bu bölümde Tao-Klarcet Çarlığının yerleşim bölgelerine, kurucu ve hükümdarlarına ilişkin bilgiler yer almakta ve Türklerle olan ilişkileri ifade edilmektedir. Dolayısıyla bölgede farklı dönemlerde oluşum gösteren birçok etnik grubun tesirlerinden söz edilebilir. Ayrıca bu bölümde VI-XI. yüzyıllarda ortaya çıkan edebiyatın ilk nüshaları Ahıska Türklerinin estetik zevkine dair önemli izler taşımaktadır. Kitapta Gürcü edebiyatının büyük bir bölümünün Ahıska'daki yerli halk tarafından oluşturulduğu ancak Gürcüler tarafından yok edildiği dile getirilmektedir. IX-X. yüzyıllarda

Ahıska'da yaşayan yazarlar tarafından bölgenin sosyal, siyasî ve medenî yönlerini ele alan “Grigol Handzteli'nin Hayatı” ve “Serapion Zarzmalı'nın Hayatı” bu dönemin önemli eserleridir.

II. bölüm *Ahıska Paşalığının Ortaya Çıkışı* olarak adlandırılmaktadır. Bu bölümde Çıldır Paşalığının kuruluşu ele alınmakta ve bu kurumun anlamına ve özelliklerine değinilerek paşaların kişilik özellikleri üzerinde durulmaktadır. Bölüm ayrıca şu başlıkları içermektedir: *Ahıska Paşaları, Ahıska Paşalığında Medeniyet ve Bilim, Ahıskalı Abdullah Efendi (1733-1813), Beyzade Mustafa Ahıskalı*. Kitabın bu bölümünde Ahıska'da Paşaların Cakeli Atabeyleri sülalesinden geldikleri ve tarihte hürmetle yâd edildikleri ifade edilmektedir. Bunun yanı sıra *I. Arslan Məhəmməd Paşa, Büyük İshak Paşa, III. Yusuf Paşa, Hacı Ahmed Paşa* isimli şahsiyetlerin devlet dairesindeki faaliyetleri hakkında kısa bilgiler verilmektedir. Ayrıca Ahıska bölgesinde Hristiyanlık dininin zayıflamasıyla Müslüman Türk medeniyetinin kurulduğu ve İslâm dinine uygun mimarî sanat eserlerinin inşa edildiği anlatılmaktadır. İslâmiyet'i temsil eden bu yapılar, Ahıska'nın birçok köyünde günümüze kadar varlığını sürdürmektedir. Son olarak bu bölümde *Ahıskalı Abdullah Efendi* ve *Beyzade Mustafa Ahıskalı* isimli bilim insanlarının tahsili ve hem beşerî hem de tasavvuf ilimlerine karşı merakı dile getirilmektedir.

III. bölüm *Ahıska Türklerinin Sözlü Edebiyatı* biçiminde adlandırılmaktadır. Bu bölüm şu başlıklardan oluşmaktadır: *Folklorun Öğrenilmesi Tarihinden İtibaren; Mitler, Əsatirlər, Efsanelər; İnançlar, Antlar, Dualar ve Beddualar, Ağıtlar, Ninniler, Sevgiler, Çocuk Oyunları, Oyunlar/Danslar, Düğün/Toy, Bayramlar, Bulmacalar (Tapmacalar), Maniler (Bayatılar), Atasözleri, Masallar/Hikâyeler, Destanlar*. Bu bölüm okuyuculara Ahıska Türk edebiyatına dair doyurucu bilgiler sunmaktadır. Edebî eserlerin oluşum sürecine etki eden dönemin hadiseleri yürek acısı ile bu topluluğun bağrından koparak dizelere, satırlara dökülmektedir. Kaleme alınan eserler savaşı, savaş acılarını, şehitlik mertebesini, garipliği, sabrı, umudu ve sevgiyi ifade eder.

IV. bölüm *XVIII-XIX. Yüzyıllarda Âşık Edebiyatı* olarak adlandırılmaktadır. Ahıska-Ahılkelek bölgesinde Türk âşık edebiyatının klasikleri olan *Yunus Emre, Dadaloğlu, Karacaoğlan* şairlerin şiir okulunun takipçilerinden olan *Kul Karani, Çerkezoğlu (XVIII-XIX), Hasta Hasan, Âşık İrfani/Ürfani/Ruhani (1750-?)*, *Âşık Çirkini'nin (XVIII-XIX)* günümüze kadar ulaşmış olan el yazmaları, kitabeleri ve cönklerinin içerdikleri hikmetler, şairlerin dili onların büyük söz ustalıklarını ortaya koymaktadır.

V. bölüm şu başlıklar altında incelenmiştir: *Ahıska'nın Ruslar Tarafından İşgali (1828), Ahıskalı Ali Haydar Efendi (1870-1960), İşgal Sonrası Edebiyat, Âşık Gülali, Posoflu Âşık Üzeyir/Fakiri (1770-1836), Âşık Garib, Âşık Osman, Âşık Emrah/İşığ, Seyyid Məhəmməd Sakib Efendi (1732/34-1852/54), Şair Selami (?-1853/54), Ğamizi Ali Baba (1783-1863), Şair Cevri (1805-1875), Âşık Korhan, Şükri (19-20 yy.), XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Ahıska, Âşık Şenlik (1853-1913), Nöksani (1857-1940), Âşık Nihani (1867-1923), Âşık Sümmani (1861-1915), Muheli Şehri Efendi, Şair Zülali (1873-1956), Molla Dursun/Mahzuni (1872-?), Hanaklı Mazlumi (1855-1922), Kağızmanlı Hıfzı (1893-1921), Âşık Sefili (1876-1937), Âşık Semayi, Azgurlu Âşık İsmail (1844-?), Q. Ahalsiheli, Türkçe Yazan Gürcü Âşıkları, Âşık Ruhani (İoseb-Mose Beridze), Âşık Siğva (Luka Beridze) (1860-1906), Âşık Miheil Zazadze, Âşık Sandro, Âşık Pektayi, 1905 Yılındaki Hadiseler ve Ahıska, 1917-1921 Yıllarında Ahıska, Ömer Faik Numanzade (1872-1938), Ahmed Bey Pepinov (Bibinoğlu) (1893-1938), Osman Server Atabey (1886-1962), Hacı Hafız Muhammed Emin Şeyhzade, Muhammed Zeki Dursunzade, Şafika Hanım Efendizade (1883-1959)*. Bu bölümde Ahıska Türklerinin edebiyatı Rusların işgali, işgalden sonraki dönem, 19. yüzyılın ikinci yarısı, 1905 yılı olayları, 1917-1921 yılları arasındaki olaylar hâlinde dönemlere ayrılarak geniş bir yelpazede sunulmaktadır. Bunun yanında Türk şairlerin arasında Türk medeniyetinden etkilenen ve Türkçe yazan Gürcü şairlerinin de varlığı dikkati çekmektedir. Ayrıca Ahıska Türklerinin konuştuğu dil ile yaşadığı kültürün Türkiye'nin kuzeydoğusunda yer alan Atabey yurdunun dili ve kültürüyle aynı olduğu ifade edilmektedir. Bu bölüm Ahıska Türklerinin edebiyata,

bilime, eğitime gösterdikleri önemi ve bu sahada yetişmiş pek çok aydın, yazar, bilim insanı olduğunu deta kanıtlar niteliktedir.

Eser, ele aldığı konu itibarıyla geniş bir bilgi birikimi içerdiğinden iki cilt hâlinde meydana gelmektedir. Deđerlendirilmesine yer verildiği birinci ciltte yer alan araştırmalar bir bütün ve sistemli olarak okuyuculara sunulmaktadır. Bu kitap özellikle Ahıska Türk edebiyatına, medeniyetine, sanatına dair bilgi edinmek isteyen geniş araştırmacılar için vazgeçilmez bir eserdir.